

Володимир Кучер

НІМЕЦЬКА МОДЕЛЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ДО ВІЙНИ ПРОТИ СРСР

Серед актуальних проблем міжвоєнної та воєнної історії Другої світової війни чільне місце посідають питання, пов'язані з планами німецьких нацистських провідників, у першу чергу А.Гітлера, щодо України. Насамперед це стосується теоретичних, ідеологічних напрацювань щодо завоювання нових територій для “Великої Німеччини”, що її планував збудувати вождь німецького народу та його сподвижники. Важливе місце в німецьких планах відводилось Україні, багатій на земельні, сировинні, людські ресурси. У своїх теоретичних побудовах А.Гітлер, А.Розенберг, Г.Гімлер, Г.Герінг та інші керівники нацистської партії та держави намагалися змоделювати майбутню Україну, яка разом з іншими територіями Радянського Союзу складала б так званий життєвий простір, за який збирався воювати Гітлер та його найближче оточення.

Варто наголосити, що завойовницькі прагнення німецьких правлячих кіл щодо України мають свою досить давню історію. В планах “Пангерманського союзу”, створеного в 1891 р., важливе місце відводилося Україні. Пангерманісти вважали, що з допомогою німецької діаспори в Російській імперії шляхом окультурення місцевого населення вони поступово оволодіватимуть територіями на Сході. В даному контексті варто зауважити, що на початку 90-х років XIX століття у Російській імперії проживало близько 1800 тис. німців, з яких близько 500 тис. в Україні, 500 тис. у районі Волги, 150 тис. у Прибалтиці. Пангерманський рух вбачав у їх присутності фактор експансії Німеччини на Схід й виправдання германізації цих районів. Вважаючи, що всі німці повинні бути об'єднані в одній державі,

пангерманісти наприкінці ХІХ століття вважали своєю метою війну проти Російської імперії і анексію рейхом величезних територій. Вони передбачали, що німецький кордон на сході мав проходити по р. Нарві, на півночі до Пскова, потім – по Дніпру, далі завертає до Волги і звідти спускається до Чорного моря. Всі території на захід від цієї лінії, включаючи Україну і Крим, мали належати німецькому рейху¹.

Пангерманісти розглядали Україну, з одного боку, як вигідний плацдарм для продовження загарбницької політики на Схід, з іншого – як економічно багатий регіон, за рахунок якого можна було б зміцнити економічне становище Німеччини. Ці положення були покладені в основу нацистської політики завоювання життєвого простору за межами Німеччини².

Кінцевою метою агресивних планів німецьких нацистів було встановлення світового панування. Для цього, на думку ідеологів і політиків з найближчого оточення Гітлера, і в першу чергу останнього, необхідно було вирішити низку невідкладних завдань. По-перше, потрібно було виправити несправедливе рішення Версальської угоди щодо німецького народу і відновити довоєнні кордони Німеччини. Одночасно Гітлер і його сподвижники були переконані, що західні держави не застосують контрзаходів, направлених проти Німеччини. Наступним кроком мала бути анексія земель і країн, які до Першої світової війни не входили до складу Німеччини. До таких країн і територій належали Австрія, Чехо-Словаччина, західні землі Польщі та деякі прикордонні території на півночі і заході³.

Наступним завданням, що стояло перед нацистським керівництвом, було насильницьке встановлення панування Німеччини в усій Європі. Лише після того, як Німеччина опанує всю Європу, влаштує в ній “новий німецький порядок”, мобілізує всі її людські і матеріальні ресурси, вона зможе приступити до вирішення одного з найголовніших і найважчих завдань – знищення Росії, захоплення земель, у тому числі й українських. Це була мета німецьких пангерманістів, що перейшла у спадщину до Гітлера та його найближчого оточення. Сам фюрер

німецького народу, його ідеологи і теоретики вважали, що саме сталінський Радянський Союз був головною перешкодою до світового панування. Після знищення СРСР почнеться повільне “освоєння” загарбаних територій шляхом їх колонізації⁴.

Плануючи війну проти Радянського Союзу, нацисти ставили перед собою глобальну мету: викорінення комунізму в усіх його проявах; максимальне винищення євреїв; боротьбу проти слов'янства як неповноцінної спільноти, що стояла на заваді арійській вищій расі, покликаній виконати свою месіанську роль; колонізацію східних територій, у першу чергу України.

Нацистське керівництво, особисто Гітлера непокоїло продовольче забезпечення німецького народу. Для них недалеким прикладом були роки Першої світової війни, коли в Німеччині склалася кризова ситуація в постачанні населення всім необхідним, у першу чергу продовольством.

У 1939 р., напередодні розв'язання Другої світової війни, думку стосовно голодування німців в роки Першої світової війни Гітлер висловив у розмові з колишнім Верховним комісаром Ліги Націй К.Буркхардтом. Ведучи мову про зовнішньополітичну діяльність нацистського уряду, Гітлер довірливо поділився зі своїм співрозмовником планами на майбутнє: “Все, що я роблю, направлено проти Росії. Якщо захід такий дурний і сліпий, що не може цього зрозуміти, я буду змушений знайти взаєморозуміння з руськими, розбити захід, а потім всіма моїми об'єднаними силами повернути проти Радянського Союзу. Мені потрібна Україна, щоб ми знову не голодували, як в останній війні”⁵. Вирішення продовольчої проблеми правлячі кола рейху вбачали у захопленні продовольчих ресурсів сусідніх країн, головним чином у східних районах, у тому числі і в Україні⁶.

Прийшовши до влади, Гітлер почав реалізацію програми будівництва “Великої Німеччини”, для чого й був необхідним життєвий простір на Сході. Але на шляху до завоювання нових територій у східному напрямку стояв Радянський Союз. Свої плани завоювання нових територій фюрер обґрунтовував у виступах, меморандумах, розмовах з найближчими соратниками.

Виступаючи 3 лютого 1933 р. перед головнокомандувачами сухопутних військ і військово-морських сил, Гітлер наголосив: “Мета всієї політики в одному: знову завоювати політичну могутність. На це повинно бути націлене все державне керівництво”. Фюрер виклав програму внутрішнього переустрою країни в галузі економіки, ідеології, будівництва збройних сил “як найважливішої передумови для досягнення мети — завоювання політичної могутності”⁷.

Наступним рішучим кроком до розв’язання війни проти Радянського Союзу були події, пов’язані з проведенням 8–14 вересня 1936 р. з’їзду нацистської партії, на якому з полум’яною промовою виступив Гітлер. Зупинившись на економічному становищі Німеччини, він наголосив, що проблеми забезпечення німецького народу продовольством, промисловості сировиною можна вирішити лише за рахунок придбання нових земель на Сході. Не останнє місце у цих планах відводилося Україні. “Якби ми мали б у своєму розпорядженні численні сировинні багатства Уралу, ліси Сибіру і безмежні плодючі ниви України ...німецький народ купався б у розкошах”⁸. Гітлер переконував своїх партійних соратників, що рано чи пізно, але неодмінно слід буде робити рішучі кроки щодо реалізації давно задуманих планів у просуванні на Схід.

Важливі рішення військового характеру були прийняті на нараді за участю фюрера та вищого командування вермахту 5 грудня 1940 р. Начальник генерального штабу сухопутних військ генерал Ф.Гальдер, презентуючи план нападу на СРСР, зауважив, що “найважливіші промислові центри знаходяться в Україні, Москві і Ленінграді. Крім того, Україна є найбагатшим сільськогосподарським районом”⁹.

Розвиваючи у своєму виступі думку про майбутні військові операції на території України, Ф.Гальдер застеріг присутніх, що на шляху німецьких армій знаходяться Прип’ятські болота, що становитиме певну перешкоду для їх просування. Головне завдання німецьких військ полягало в тому, щоб танковими клинами оточити радянські армії на Правобережній

Україні, не дати їм можливості відступити на Схід. Важливо було також не допустити створення росіянами суцільного оборонного фронту. Планувалося силами групи армій “Південь” завдати головного удару на Київ. Одна армія зі складу цієї групи мала наступати з району Любліна, друга – з району Львова і третя – з Румунії.

Гітлер із задоволенням слухав, як його думки щодо війни проти СРСР були оптимізовані військовими у конкретні оперативні тактичні і стратегічні плани. Після виступу Ф.Гальдера він зауважив, що погоджується з цими планами. Одночасно наголосив, що “найважливішою метою є не допустити, щоб росіяни відходили, зберігаючи цілісність фронту. Наступ слід вести так далеко на схід, щоб російська авіація не могла більше здійснювати нальоти на територію німецького рейху і щоб, з іншого боку, німецька авіація могла завдавати ударів з повітря по російських військово-промислових районах”¹⁰.

Гітлер також акцентував важливість наступу групи армій “Південь”, щоб “добитись оточення значних ворожих сил в Україні шляхом завершення охоплюючого маневру з півночі”¹¹.

Усі ці попередні замальовки, думки і міркування Гітлера, вищих військових службовців вермахту, різних служб і галузей були покладені в основу плану нападу на СРСР під назвою Директива № 21 “Барбаросса”.

Між генералами вермахту і Гітлером часто велися дискусії щодо планів війни проти Радянського Союзу, зокрема навколо Директиви № 21 “Барбаросса”. В центрі уваги стояли питання якнайшвидшого розгрому СРСР як носія більшовицької ідеології, знищення збройних сил, зруйнування політичних центрів – Москви і Ленінграда, нещадної експлуатації людських і матеріальних ресурсів тощо. Ознайомившись з проектом директиви, фюрер вніс у її зміст суттєві поправки і доповнення. Він зробив особливий наголос на тому, що війна проти Радянського Союзу – “це щось більше, ніж просто збройна боротьба, це – конфлікт двох світоглядів. Враховуючи розміри російських просторів, для закінчення війни недостатньо буде

розгромити збройні сили противника. Всю територію Росії потрібно розділити на ряд держав з власними урядами, готовими укласти з нами мирні угоди”¹².

Гітлер наголошував, що за будь-яких обставин необхідно уникати перетворення більшовицького Радянського Союзу на російську націоналістичну державу. Уроки історії вчать, що така держава в підсумку знову стане ворогом Німеччини. Він ставив завдання якнайшвидше з застосуванням мінімальних військових сил утворити соціалістичні держави, які б залежали від рейху. На думку фюрера, ці завдання настільки складні, що їхнє вирішення не можна покладати лише на армію.

У Директиві № 21 Гітлер зробив доповнення стосовно майбутньої окупації і експлуатації радянської території, схематично окреслив структуру німецьких окупаційних органів, вважаючи, що на завойованій території будуть функціонувати імперські комісаріати. Кордони територій, що належатимуть до компетенції кожного комісаріату, повинні визначатися, на його думку, з урахуванням народонаселення. Комісарам буде поставлене політичне завдання — швидко сформувати нові державні утворення. При кожному комісарі повинен знаходитися командуючий військами. У військових питаннях, пов’язаних з продовженням операцій, він буде підпорядкований головнокомандувачу сухопутних військ, а в решті питань — верховному головнокомандуванню збройних сил Німеччини. В штаб місцевого командуючого варто включити всі ті органи, які є в складі збройних сил — відділи воєнної економіки, зв’язку, контррозвідки. Поліцію потрібно підпорядкувати імперському комісарові¹³.

Варто зауважити, що ця схема Гітлера з деякими уточненнями, доповненнями була покладена в основу пізніше утворених на окупованих територіях рейхскомісаріатів.

Нацистське керівництво чимало уваги приділяло питанню відносин з народами, території яких планувалося окупувати в недалекому майбутньому. Значну роль в опрацюванні проєктів з цього питання відводили імперському комісарові з консолідації німецької нації Г.Гімmlеру. Саме йому було доручено

здійснити всі заходи щодо онімечення східних територій – Польщі, України, СРСР та ін. В межах онімечення передбачалось організувати переселення і знищення мільйонів поляків, українців, росіян, євреїв та інших народів, щоб звільнити місце для заселення етнічними німцями. У травні 1940 р. він склав спеціальну записку “Деякі міркування про поведження з місцевим населенням східних областей”, яку 25 травня 1940 р. передав Гітлеру. Під час обговорення цього питання був присутній також начальник імперської канцелярії і секретар таємної військової ради Німеччини Г.Ламмерс. Прочитавши записку, фюрер зауважив, що цей документ необхідно вважати надзвичайно таємним, заборонити його множення і розповсюдження. Він висловив побажання, щоб з ним були ознайомлені гауляйтер, обер-президент Східної Пруссії Е.Кох, гауляйтер, імперський намісник області Данціг А.Форстер, гауляйтер, імперський намісник Варутської області, в яку входили Познанський і Лодзінський округи, А.Грейзер, імперський міністр продовольства В.Дарре, губернатор Польського генералгубернаторства Г.Франк та ще цілий ряд партійних і державних посадовців.

У записці наголошувалося, що керівники третього рейху, нацистської партії після окупації східних областей повинні виробити лінію поведінки з місцевими народами – українцями, білорусами, поляками, євреями та ін. “Цим я хочу сказати, – зазначав Г.Гімлер, – що ми надзвичайно зацікавлені в тому, щоб у жодному разі не об’єднувати народи східних областей, а навпаки – поділити їх на найдрібніші гілки і групи. Що ж стосується окремих народностей, ми не прагнемо до їх згуртування і зростання, а також до поступового прищеплення їм національної самосвідомості і національної культури. Навпаки, ми зацікавлені в розподіленні їх на численні дрібні групи”¹⁴.

Гімлер зазначав, що, як йому уявляється, через кілька років мають зникнути кашуби, лемки, гораки, українці, поляки. Євреїв планувалося переселити до Африки або інших колоній.

Засліплені ненавистю до ненімецьких народів, нацисти

ладні були через ідеологічні розходження знищити мільйони людей. Той же Г.Гімлер, виступаючи в липні 1941 р. перед своїми однопартійцями, наголошував, що “війна з Росією – це не тільки протистояння двох непримиримих ідеологій, це ще й смертельний двобій двох рас. Ми кинули на шальки терезів світоглядні цінності націонал-соціалізму, наш світ, наш спосіб життя оплачені дорогоцінною нордичною кров’ю... На іншій шальці терезів – 180-мільйонний народ (СРСР. – В.К.), потворна суміш рас і народностей зі складною для вимови людською мовою й настільки відразливою зовнішністю, що тільки за одне це їх можна зі спокійним сумлінням розстріляти”¹⁵.

Ідеї Гітлера щодо планування, підготовки до боротьби за життєвий простір підхоплювали і розвивали його сподвижники з найближчого оточення. Одним з них був А.Розенберг. Він народився в Таллінні, закінчив Московський університет, отримав диплом архітектора. Вважався фахівцем з російського питання. У 1918 р. повернувся в Таллінн, а незабаром переїхав до Німеччини, в Мюнхен, де зблизився з Гітлером, вступив до НСДАП. Наприкінці 1923 р. Гітлер призначив його редактором нацистської газети “Völkischer Beobachter” (“Народний спостерігач”)¹⁶.

А.Розенберг вважався одним з теоретиків нацистської ідеології, був серед тих, хто впливав на формування поглядів Гітлера. Він написав низку праць, в яких виклав свої погляди на расову теорію, зовнішню політику Німеччини, обґрунтовував націонал-соціалістичний світогляд. На ранній стадії політичної діяльності мав деякі відмінні від інших погляди щодо вирішення “українського питання”, зокрема планував надати Україні обмежену автономію, через що виникли непорозуміння з Гітлером.

А.Розенберг, як і А.Гітлер, називав німців вищою расою, ненавидів Росію і росіян, вважаючи їх шкідливою, неповноцінною, а разом з тим небезпечною нацією. Важливим спонукальним мотивом радянської агресивності він вважав традиційну російську зовнішньополітичну експансію, можливо, навіть більш важливим чинником, ніж “світова революція” у сталінському виконанні. При цьому він досить доброзичливо

ставився до устремлінь українських політичних сил, які боролися за самостійну Україну. На думку А.Розенберга, незалежна Україна під німецьким протекторатом мала б стати противагою полякам і росіянам, які мали втратити свою державність. Він рішуче виступав проти планів командувача Російської визвольної армії А.Власова, який відстоював ідею “єдиної, неподільної Росії”. Відстоюючи ідею самостійної України, як відомо, на цій ниві він постійно конфліктував з запеклим українофобом рейхскомісаром України Е.Кохом¹⁷.

У своїй роботі "Майбутній шлях німецької зовнішньої політики", що вийшла в 1927 р., А.Розенберг, певною мірою наслідуючи Гітлера, також писав, що необхідно відмовитися від територій в Африці, а зміцнитися на континенті настільки, щоб німці були здатними вибороти життєвий простір у самій Європі: “Потрібно тверезо дивитися на речі, необхідні німцям землі потрібно завойовувати не в Африці, а в Європі, перш за все на Сході. Визнання цього є органічною установкою німецької зовнішньої політики на сотні років наперед”¹⁸. Цей шлях, на його думку, був цілком природнім.

Висунувши тезу про “народний імперіалізм” як інструмент загарбницької політики, А.Розенберг наголошував, що відповідно до географічного положення Німеччини “народний імперіалізм повинен потурбуватися про те, щоб життєво необхідний простір був безпосередньо зв’язаний з метрополією, щоб не опинитися в такому становищі, в якому перебувала німецьке середньовіччя в його завойовницькій політиці”¹⁹.

У своїй праці А.Розенберг висловлює думку про необхідність пошуку союзників Німеччини для розгрому Радянського Союзу, зауважуючи, що з Лондона неодноразово робилися спроби зацікавити німецькі кола в “придушенні радянської Росії”²⁰. Однак колишні правителі Німеччини не відгукнулися на ці пропозиції. Аналізуючи можливості нападу на СРСР з боку Англії, він зазначав, що остання повинна опиратися на інші народи, а також на антибільшовицькі елементи в самій Росії, зокрема на сепаратистськи налаштовані народності, які

населляли Радянський Союз²¹.

Розмірковуючи про територіальні надбання Німеччини на Сході, А.Розенберг перш за все звертає увагу на необхідність анексії Прибалтики, а за нею наступить черга України. Він писав, що в найближчому майбутньому створення південної держави, а нею має бути самостійна Україна, стане фактом. А те, що між Німеччиною і Україною знаходиться Польща, це не має жодного значення. А.Розенберг був впевнений, що прийде час і вона буде знищена. Отже, “ми зрозуміли, – пише він, – що усунення польської держави є найпершою необхідністю для Німеччини, а відтак союз між Києвом та Берліном і створення спільного кордону стає народною і державною необхідністю для майбутньої німецької політики”²².

На думку А.Розенберга, необхідно виробити план відриву України від Радянського Союзу. У цьому зв’язку він покладав великі надії на сепаратистський рух в Україні. Тому потрібно “підтримати українську національну революцію в боротьбі проти Москви, спільно підготувати її, щоб створити умови, які б забезпечили Німеччині територію, свободу і хліб”²³.

У середині березня 1933 р. у м. Локарно, в Швейцарії, відбулася зустріч німецьких та італійських делегацій. Німецьку делегацію очолював А.Розенберг, давній прихильник створення литовсько-білорусько-української держави, яка б включала польську і частину російської території. Під час обміну думками А.Розенберг обґрунтовував план розчленування Радянського Союзу шляхом відриву від нього України. Він переконливо доводив італійцям, що ліквідація радянського ладу була в інтересах не тільки Німеччини, Італії, але й усього цивілізованого світу. Важливим наслідком знищення СРСР буде утворення самостійної дружньої до Німеччини української держави, виникнення міцного союзу між Києвом і Берліном для спільної боротьби проти Польщі, встановлення спільного кордону між Україною і Німеччиною²⁴.

На наш погляд, здійснення подібного плану в той період було нереальним. Однак ідея розчленування і знищення Радянського Союзу міцно засіла в свідомості Гітлера і його

найближчого оточення, знайшла подальший розвиток у працях і промовах провідників нацистської Німеччини.

Варто зауважити, що плани, якими ділився А.Розенберг, були не що інше, як давно виношені ідеї А.Гітлера. В першу чергу він мав намір приєднати до Німеччини Австрію. Вже об'єднана, сильна нацистська Німеччина мала поглинути Чехо-Словаччину або відірвати від неї Моравію, Словаччину і Карпатську Україну. Планом передбачалося розбити Польщу, захопити Західну Україну як перший етап для проголошення самостійної України. Передбачалося приєднати до рейху Прибалтику. Завоювавши нові території і зміцнившись економічно, нацистська Німеччина під проводом Гітлера мала повести боротьбу проти СРСР за відрив від нього радянської України²⁵.

На початку травня 1933 р. А.Розенберг, на той час уже керівник зовнішньополітичного відомства нацистської партії, здійснив поїздку до Лондона. Він намагався з'ясувати реакцію англійського уряду щодо зовнішньополітичних планів Німеччини, що широко обговорювалися у світовій пресі. А.Розенберг також прагнув знайти прихильників рейху в англійських політичних колах. Його візит мав напівофіційний характер, тому зустрічі і розмови з англійськими політиками ретельно приховувалися від світової громадськості. Однак, як відомо, для західних журналістів таємниць не існувало. Незабаром у пресі друкувалися матеріали про те, що А.Розенберг намагався переконати англійські верхи виявити бодай співчуття до німецьких планів. У розмовах з державними та політичними представниками Англії А.Розенберг інформував останніх, що йому, мовляв, відомо про зацікавленість певних політичних сил Англії ідеєю розвалу СРСР, відриву України і створення самостійної української держави²⁶.

Під час перебування А.Розенберга в Лондоні канадський кореспондент газети "Toronto Daily Star" Холтон взяв інтерв'ю в одного з його помічників Бісмарка. На запитання Холтона "Чи ви сподіваєтеся на повернення Польського коридору без війни?" Бісмарк відповів: "Незабаром Польща

буде покинута Францією, залишиться одна, ізольована. Тоді вона погодиться відмовитися від Польського коридору в обмін на територіальні компенсації в якихось районах”.

Холтон запитав: “На Україні?” – Бісмарк: “Можливо й там, щось потрібно вирішувати. Польща може розпоряджатись Україною як їй заманеться. Це стосується лише її й Росії, яка через років п’ять не буде здатна цьому перешкодити”²⁷.

Стосовно часового відтинку прогноз Бісмарка виявився майже точним. А от щодо ролі Росії, то він не міг на той час передбачити, що Радянський Союз візьме активну участь у розгромі польської держави спільно з Німеччиною згідно з сумнозвісним пактом Молотова-Ріббентропа.

Дипломатичну місію А.Розенберга в Лондон французька газета “Попюлер” оцінювала як вояж з єдиною метою – домогтися від Англії підтримки Німеччини в боротьбі проти Радянського Союзу і пропаганди плану обміну Польського коридору на радянську Україну²⁸.

У той час у самій Німеччині і західних країнах все частіше обговорювалося “українське питання”, наближення війни проти СРСР з метою відриву України як перший крок до остаточного його зруйнування. У червні 1933 р. в Лондоні проходила міжнародна економічна і фінансова конференція, на якій порушувалося питання боротьби з економічною кризою. Голова німецької делегації член нацистського уряду А.Гугенберг міністр продовольства і одночасно міністр економіки запевняв присутніх у необхідності передачі Німеччині України з метою використання її природних ресурсів. Однак підтримки у західних країн ця ідея не набула²⁹.

У наближеному до урядових кіл в Німеччині журналі “Volk und Reich” (“Народ і Рейх”) в номері за серпень 1933 р. була надрукована стаття відомого німецького українознавця А.Шмідта, в якій порушувалося українське питання. Нині стає очевидним, зазначав автор, що Радянський Союз схильний до зближення з Францією і Польщею. Ця орієнтація Радянського Союзу вже сама по собі повинна примусити Німеччину знову звернути увагу

на українську проблему. Було б, однак, помилкою розглядати українське питання як допоміжний засіб німецько-польських відносин. Вірніше буде вважати, що Німеччина і Україна політично зв'язані одна з одною, економічно ж одна одну добре доповнюють. Якщо вважати вірною концепцію, що розпад велетенської царської імперії був вигідний для Німеччини, то потрібно довести цю думку до кінця і поділити СРСР і Східну Європу на етнографічні елементи. До тих пір, поки це прагнення не здійсниться, Східна Європа не заспокоїться³⁰.

А.Шмідт доводив, що Україна повинна бути самостійною державою, яка об'єднуватиме також польські і румунські території, заселені українцями.

У цьому ж журналі була видрукувана стаття В.Рота під назвою “Духовна мобілізація в боротьбі за Схід”, в якій він пропонував створити в Німеччині спеціальні наукові центри для вивчення “радянських окраїн”, а також мережі шкіл для вивчення української мови. Автор закликав урядові кола Німеччини готуватися до майбутніх вирішальних подій, повернути свій погляд на Схід³¹.

Розробляючи далекоюжні плани щодо війни з СРСР, А.Розенберг піклувався про забезпечення управління зовнішньої політики при нацистській партії, яке він очолював, відповідними кадрами. Особливо його цікавили вихідці з Росії, які добре знали її життя, так би мовити, зсередини. Вибирати було з кого. Як відомо, під час революції та громадянської війни 1917–1920 рр. приблизно 120 тис. німців змушені були виїхати з Росії і України. Більшість з них емігрували до США. Понад 55 тис. німецьких емігрантів із СРСР оселилися в Німеччині. Серед них були майбутні прихильники Гітлера і активні його сподвижники в боротьбі за владу: А.Розенберг, Г.Лейббрандт, А.Шікенданц, М.Шойбнер-Ріхтер та ін. За свідченням дослідників, саме з допомогою емігрантів німецький націонал-соціалізм, очолюваний Гітлером, насичувався ідеями жахливого “єврейсько-азіатського більшовизму”, антисемітизму, яким була заражена певна частина німецьких колоністів в Росії³².

У 1933 р. А.Розенберг призначив фахівця з “російського

питання” вихідця з Росії А.Шікенданца начальником штабу Управління зовнішньої політики нацистської партії. Йому було доручено займатися діяльністю емігрантських, у тому числі й українських організацій і угруповань, вивчати їхнє ставлення до нацистської політики. Зокрема, у своїх аналітичних довідках А.Шікенданц постійно інформував вищих партійних і державних посадовців про політичні погляди провідників українських політичних організацій Є.Коновальця, П.Скоропадського, І.Полтавця-Остриниці та ін.

У 1934 р. в структурі зовнішньополітичного управління НСДАП створено спеціальний відділ інформації, метою якого було вивчення та характеристика зарубіжної, зокрема української і російської емігрантської преси. Керівником відділу А.Розенберг призначив Г.Лейббрандта, вихідця з України, який народився в німецькому поселенні поблизу Одеси в сім’ї колоніста. Його дід і батько займалися сільським господарством на півдні України³³.

Таким чином А.Розенберг мав можливість контролювати український незалежницький рух, сподіваючись у недалекому майбутньому використати українських політичних опозиціонерів до радянської влади під час вирішення українського питання.

20 квітня 1941 р. Гітлер призначив А.Розенберга уповноваженим по контролю за окупаційними органами на східних територіях, що незабаром мали бути окуповані. Для виконання покладених на нього завдань А.Розенберг розгорнув активну діяльність з розробки проектів управління на цих територіях. Він виходив з того, що окупація СРСР викличе складнощі економічного, політичного і адміністративного характеру через величезну територію. Тому, на його погляд, необхідно буде утворити такий орган управління, який би сконцентрував у своїх руках усі важелі впливу. У своєму меморандумі від 2 травня 1941 р. представленому Гітлеру, А.Розенберг писав: завдання, що їх вони мають вирішувати, можливі “тільки за умови забезпечення важливих у воєнному відношенні поставок з

окупованих районів, оскільки ці поставки необхідні великонімецькій імперії для продовження війни”³⁴.

Оскільки Росія – це конгломерат народів і націй, А.Розенберг вважав за необхідне розділити її на сім окремих національних або географічних одиниць: а) Великоросія з Москвою як центром; б) Білорусія з головним містом Мінськом або Смоленськом; в) Естонія, Латвія, Литва; г) Україна і Крим; центр – Київ; д) Донська область зі столицею Ростовом; е) Кавказька область; є) Руська Середня Азія або Руський Туркестан³⁵.

Згідно з меморандумом А.Розенберга політична мета, до якої прагнули нацисти, полягала в систематичному ослабленні Росії як стержня всього Радянського Союзу, повне знищення державного управління, глибока і повсюдна експлуатація економіки на користь рейху; передача важливих російських територій до нових адміністративних утворень, зокрема Білорусії, України і Донської області.

Стосовно України в меморандумі були виписані цікаві положення і пропозиції А.Розенберга: “Г. Україна (“Окраїнна область”). Головним центром держави, вищу соціальну верству якої становили варяги, став Київ. Але і після татарського іґа Київ тривалий час відігравав роль суперника Москви. Його внутрішня самостійність основана на ще й нині не зламаний традиції, хоча московська історіографія, а слідом за нею і вся європейська наука стверджують, що традиція суперництва вже зникла”³⁶.

У меморандумі наголошувалося, що німецькою “політичною лінією стосовно цієї області стало б заохочення устремління до національної незалежності аж до потенційного створення власної державності – або на Україні як такій, або в об’єднанні з Донською областю і Кавказом. Це об’єднання склало б Чорноморський союз, який би постійно загрожував Москві і прикривав би великонімецький життєвий простір зі сходу. В економічному плані ця область одночасно являла б собою могутню сировинну і харчову базу великонімецької імперії”³⁷.

Як ми вже зазначали, А.Розенберг ненавидів росіян,

тому з підозрою ставився до намагань Гітлера укласти угоду з СРСР, вважаючи, що фюрер іде на поступки Сталіну, проти якого вів вперту ідеологічну боротьбу. Після підписання пакту про ненапад між Німеччиною і СРСР 23 серпня 1939 р. А.Розенберг засуджував дії міністра закордонних справ Й.Ріббентропа, називав його зрадником, хоч і розумів, що останній діяв за вказівками Гітлера.

Охоплений душевним сум'яттям, А.Розенберг писав у своєму щоденнику: “У мене таке відчуття, що німецько-радянський пакт колись ще помститься за себе. Це не був крок, зроблений за власним вільним рішенням, ні, він був продиктований вимушеним становищем. Це було прохання з боку однієї революції до голови другої, придушення якої висувалося на перший план як ідеал нашої 20-річної боротьби. Як ми можемо ще говорити про врятування і побудову нової Європи, якщо повинні прохати допомоги у руйнівника Європи? Ми не можемо сьогодні відверто сказати, що нашими спільними з Росією діями зуміємо настільки її змінити, щоб дійсно зблизитися з російським народом”³⁸.

Особливо турбувало А.Розенберга те, що згідно з пактом Молотова-Ріббентропа Радянський Союз мав забрати собі Західну Україну. “Якщо ми повинні віддати Радянському Союзу польську Україну, то це після Закарпатської (Галицької) України – друга провина з нашого боку щодо до протимосковської сили. Це може зробити свій вплив не тільки нині, але і в майбутньому”³⁹, – писав А.Розенберг.

Як відомо, після розгрому Чехо-Словаччини в березні 1939 р. Закарпатська (Карпатська) Україна проголосила свою автономію. Однак Гітлер сприяв загарбанню її Угорщиною за те, що остання стала вірним союзником Німеччини.

Врешті А.Розенберг з деякою гіркотою погодився, що Німеччині потрібно було забезпечити собі тил зі Сходу перед початком війни проти західних демократій. Тим більше, що Гітлер залучив його до активної участі у розробці планів нападу на Радянський Союз. А після того як фюрер призначив А.Ро-

зенберга міністром окупованих східних територій, остаточно відкинув усі сумніви, продовжував вірно служити нацистській Німеччині.

20 червня 1941 р., тобто за 2 дні до нападу на СРСР, А.Розенберг виступив у вузькому колі своїх співробітників і соратників з великою промовою. В ній він підсумував свої думки та ідеї, викладені в проектах або промовах на тему майбутньої окупації східного простору, його подальшої експлуатації, та політичні цілі війни Німеччини проти СРСР. Він рішуче виступив проти однієї з концепцій щодо майбутнього Росії, що побутувала серед деяких нацистських політиків і військових. Ця концепція полягала в тому, що після розгрому Радянського Союзу буде відбудоване російське господарство і укладений союз між відродженою національною Росією та Німеччиною. Це, на думку прихильників зазначеної концепції, було б особливо вдалим поєднанням, тому що Росія аграрна, а Німеччина індустріальна країна, вони могли б успішно протистояти капіталістичному світу⁴⁰.

А.Розенберг наголосив, що завдання німецьких нацистів полягає не тільки в знищенні більшовизму, Радянського Союзу, а і в тому, щоб не допустити створення будь-якої нової національної держави на території Росії. Війна буде розв'язана не в ім'я утворення єдиної, неподільної Росії, а з метою проведення власної світової політики. Завдання цієї політики полягало в тому, щоб розвинути ідею народів, що населяли Радянський Союз, про незалежне існування у власних національних державах. Наша мета, наголошував А.Розенберг, “викроїти з величезної території Радянського Союзу окремі державні утворення і підбурити їх проти Москви, звільнивши Німецьку імперію на прийдешні віки від східної загрози”⁴¹.

А.Розенберг поділився зі своїми слухачами планами розчленування СРСР. Ці плани дещо відрізнялися від тих проєктів, що їх він висував раніше. Це мали бути “чотири великі блоки”, які повинні відгородити Німеччину від Росії і одночасно розширити межі Європи далеко на схід. Планува-

лось утворити: 1. Велику Фінляндію. 2. Прибалтику. 3. Україну. 4. Кавказ. Це райони, на думку А.Розенберга, майбутніх рейхс-комісаріатів, створених на території Радянського Союзу.

А.Розенберг окреслив кордони цих утворень, які розділяли територію СРСР аж до Уралу. Кордони України дещо видозмінювались у порівнянні з тими, про які ми говорили раніше. Він вважав, що чорноземні області Росії – Воронежська, Курська, Тамбовська, Саратовська – необхідно буде передати у розпорядження українського уряду. Планував поділити Україну на 8 генеральних округів загальною площею 1,1 млн. кв. м з населенням 59,5 млн. чоловік⁴².

Одним із важливих завдань, поставлених А.Розенбергом перед своїми підлеглими, мала бути ефективна експлуатація окупованих територій. Він зазначав, що “забезпечення продовольством німецького народу впродовж цих років без сумніву буде найголовнішою вимогою на Сході. Південні області (Україна в першу чергу – В.К.) і Північний Кавказ повинні прислужитися компенсацією у справі забезпечення продовольством німецького народу”⁴³.

А.Розенберг наголошував, що Німеччина не бере на себе жодного зобов’язання щодо забезпечення харчуванням населення східного простору. Ми знаємо, що це є гострою необхідністю, яка виходить за будь-які межі.

На закінчення своєї промови А.Розенберг виокремив два найголовніші завдання, що стояли перед тими, хто мав “освоювати незабаром окуповану східну територію: “1. Забезпечити продовольче постачання і воєнне господарство Німеччини; 2. Навжди звільнити Німеччину від політичного тиску зі Сходу. Це політична мета боротьби. Ця мета має бути досягнута розумною політикою, що вірно оцінює минуле і сучасне. Проведення такої політики вимагає розуміння і твердості. Кожна дія покликана служити цим обом завданням”⁴⁴, – наголошував він.

А.Розенберг попереджав своїх співробітників, що усіх, хто піде воювати або працювати у східні регіони СРСР, чекають неймовірні труднощі. Це примітивна країна, де умови прожи-

вання зовсім не схожі до тих, що в Європі. Вони самі муситимуть добувати собі буквально все, що необхідне культурним людям. Він повідомив, що німецьким законодавством передбачено прирівняти рік праці на Сході чотирьом або п'яти рокам в імперії. “Всі, хто туди йде, – наголосив А. Розенберг, – беруть на себе тяжку ношу, яку, однак, вони можуть взяти на себе тільки тоді, коли усвідомлять, що віддано служать політичній ідеї націонал-соціалізму, остаточній перебудові нашого старого континенту. Якщо ми будемо сумлінно служити цьому спільному завданню, ми зможемо допомогти фюреру здійснити великий обов’язок його життя”⁴⁵.

Ідеї Гітлера щодо облаштування України дедалі чіткіше вимальовувались із просуванням німецьких військ. Фюрер полюбляв висловлювати свої думки з будь-яких проблем під час так званих розмов за столом із запрошеними на обід зі свого найближчого оточення. Однією з тем, навколо яких велися розмови, було питання про освоєння життєвого простору на Сході. Зокрема, він уявляв, що так звані “імперські селяни”, переселені з Німеччини на окуповані землі, “житимуть у поселеннях виняткової краси. Німецькі адміністративні та інші установи повинні розміщуватися в чудових будівлях, а губернатори у палацах. Навколо установ вибудовано все, що необхідно для життя. А навколо кожного міста в радіусі 30-40 км кільцем розташуються мальовничі села, з’єднані першокласними дорогами. Все, що лежатиме за межами цього кільця, інший світ, де ми дозволимо росіянам жити так, як вони захочуть. Лише б ми панували над ними. У разі будь-якої революції нам буде досить скинути на їх місто одну-дві бомби – і питання вирішене. Раз у рік ми будемо проводити через столицю імперії партію киргизів, щоб у їх свідомості закарбувалася міць і велич кам’яних пам’яток цього міста”⁴⁶.

Вождь німецького народу малював перед своїми догідливими слухачами фантастичні картини переміщення народів з Європи на окуповані східні території, зокрема норвежців, шведів, данців, голландців, які будуть служити німецькій імпе-

рії. Такі масштабні переселення необхідні для того, наголошував фюрер, щоб вирішити велике завдання майбутнього: здійснення планомірної расової політики. Важливо, зауважував Гітлер, перешкодити кровозміщенню, бо це явище набуває дедалі більшого поширення в Німеччині⁴⁷.

На думку нацистського вождя, сільські колективи на окупованій території необхідно організовувати таким чином, щоб позбавити їх будь-якого зв'язку із сусідніми общинами. А для цього потрібно заборонити відкриття єдиних церков для окремих регіонів. Німці були зацікавлені у тому, щоб кожне село мало свою індивідуальну релігійну секту, у якій формувалися б власні уявлення про Бога. Навіть тоді, коли б у селах виникали шаманські культу на зразок негритянських або американо-індіанських, то німецька влада могла б це тільки вітати. Гітлер вважав, що це збільшило б кількість чинників, що сприяли б поділу східного простору на дрібні одиниці⁴⁸.

Гітлер часто торкався питання про адміністративний устрій на окупованих східних територіях. Зокрема, він говорив: якщо виникне бажання ошасливити кожного окремого німця, то не обійдеться без введення якоїсь адміністративної організації на зразок німецького державного управління. А це викличе лише ненависть з боку місцевого населення до них, як окупантів. Фюрер вважав, що чим люди примітивніші, тим швидше вони сприймають будь-яке обмеження їх особистої свободи, як, наприклад, насилля. До того ж, створення на окупованих територіях місцевої державної адміністративної організації сприяло б згуртуванню її мешканців у великі колективи, а при нагоді і використання цієї організації проти німців. Тому, на думку Гітлера, найвищим щаблем адміністративних установ, які можна дозволити місцевим жителям, це – обцинне управління, та й то лише тією мірою, якою воно необхідне для утримання робочої сили, тобто для задоволення її насущних потреб⁴⁹.

Розглянуті нами заходи щодо моделювання України такої, яку б хотіли бачити нацистські провідники, почали втілюватися на практиці після її окупації, зі встановленням

нового німецького порядку. Основними засобами насадження окупаційного режиму було насилля, репресії, терор, направлені на досягнення військової, політичної, економічної мети, яка полягала в установленні повного панування над населенням задля ефективного пограбування людських і матеріальних ресурсів України.

¹ *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 97.

² *Коваль В.С.* “Барбаросса”: истоки и история величайшего преступления империализма. – К., 1982. – С. 100.

³ *Семиряга М.И.* Тюремная империя нацизма и ее крах. – М., 1991. – С. 10–11.

⁴ Там само.

⁵ *Проектор Д.* Европа – век XX. Войны. Их уроки. Воля к миру. – М., 1984. – С. 79.

⁶ *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. В 2-х т. – Т. 1. – М., 1973. – С. 57.

⁷ Там само. – С. 42.

⁸ *Коваль В.С.* Возз’єднання західноукраїнських земель та міжнародні відносини 1939–1941. – К., 1979. – С. 204.

⁹ *Дашичев В.И.* Банкротство стратеги германского фашизма. – Т. 2. – С. 82.

¹⁰ Там само. – С. 83.

¹¹ Там само.

¹² *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. – Т. 2. – С. 22.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – Т. 1. – С. 58.

¹⁵ *Урвол Н.* Войска СС. Кровавый след / Пер. с англ. – Ростов-Дон. – 2000. – С. 155.

¹⁶ *Ширер У.* Взлет и падение третьего рейха / Пер. с англ. – М., 1994. – У 2-х т. – Т. 1. – С. 73.

¹⁷ *Логун А.* Черный пиар Адольфа Гітлера. Док. и материалы. – М., 2004. – С. 43.

¹⁸ *Бовдаренко С.* Германский фашизм и Советская Украина. – М.–Л., 1934. – С. 32.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. – С. 33.

- 21 Там само.
- 22 Там само. – С. 36.
- 23 *Кулінич І.М.* “Українське питання” в міжнародній політиці напередодні та в роки Другої світової війни // Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 8. – К., 1999. – С. 63.
- 24 *Бовдаренко С.* Указ. соч. – С. 36.
- 25 Там само. – С. 64.
- 26 Там само.
- 27 Там само. – С. 22.
- 28 *Кулінич І.М.* Назв. праця. – С. 64.
- 29 Там само.
- 30 *Гард Д.* Предисловие // *Бовдаренко С.* Германский фашизм и Советская Украина. – С. 10.
- 31 *Бовдаренко С.* Указ. соч. – С. 10.
- 32 *Косик В.* Назв. праця. – С. 98.
- 33 *Зленко Д.* Українське питання у 1938–1940 роках і третій рейх // Записки наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка. Том ССХХVІІІ (228). Праці історико-філософської секції. – Львів, 1994. – С. 249.
- 34 *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. – Т. 2. – С. 24.
- 35 Там само.
- 36 Там само. – С. 25.
- 37 Там само.
- 38 *Розенберг А.* “Далеко идущее решение с непредсказуемыми последствиями”. Из политического дневника // Откровения и признания. Нацистская верхушка о войне “третьего рейха” против СССР. Секретные речи. Дневники. Воспоминания. – Смоленськ, 2000. - С. 41.
- 39 Там само.
- 40 Преступные цели – преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1944 гг.) // Сост. *Заставенко Г.Ф.* – М., 1985. – С. 41.
- 41 Там само.
- 42 Там само. – С. 44.
- 43 Там само. – С. 42.
- 44 Там само. – С. 45.
- 45 Там само.
- 46 *Дашичев В.И.* Банкротство стратегии германского фашизма. – Т. I. – С. 63.
- 47 Там само.
- 48 Там само. – С. 66.
- 49 Там само.